

О. В. Єрмошкіна,
кандидат економічних наук,
Національний гірничий університет,
м. Дніпропетровськ

ФІНАНСОВІ ВІДНОСИНИ, РЕСУРСИ, ПОТОКИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Динамічний розвиток суспільства, який віддзеркалюється у всіх сферах діяльності, призводить до значного пришвидшення темпів змін навколишнього середовища, умов функціонування окремих економічних суб'єктів, політичного та економічного клімату в країні та світі. Фінансові та економічні відносини віддзеркалюють значну частину відносин в суспільстві у сфері формування, розподілу та використання благ, знаходяться у тісному зв'язку з політичними, соціальними та культурними зв'язками як в межах окремої родини, підприємства, регіону, держави, так і на міждержавному рівні. Відповідно, розвиток фінансових відносин є певним віддзеркаленням розвитку суспільства в цілому. У цьому аспекті, дослідження трансформації підходів до управління у сфері фінансових відносин є актуальним питанням, оскільки дозволяє виявити основні тенденції розвитку суспільства в цілому та визначити можливі напрямки вдосконалення фінансових та економічних відносин, вирішення протиріч, які виникають в процесі формування, розподілу та використання певних благ як окремими економічними суєтами в державі, так на макрорівні.

Метою даного дослідження є аналіз розвитку теорії фінансів в історичному аспекті та виявлення умов для трансформації підходів до управління у фінансовій сфері від статичних категорій (ресурси, запаси) до динамічних (потоки, рух).

Розвиток економічних відносин на всіх етапах становлення людства супроводжувався становленням і фінансових відносин, оскільки в процесі формування родів, виділення окремих домашніх господарств, виділення різних верств населення, розподілу праці та розвитку виробництва поступово ускладнювався процес накопичення, розподілу, перерозподілу та використання індивідуальних та суспільних благ. Особливо стрімкі ривки розвитку суспільства спостерігались в процесах розподілу праці та розвитку виробництва. Як відмічає Ф. Енгельс у своїй роботі «Походження родини, приватної власності та держави» [1], «цивілізація є тією сходинкою суспільного розвитку, на якій розподіл праці, ...обмін між окремими особами та об'єднуюче ці два процеси товарне виробництво сягають повного розквіту та здійснюють перево-

рот в усьому попередньому суспільстві». Також у роботі зазначається, що рівень розвитку суспільства, економічних та фінансових відносин знаходяться у тісному взаємозв'язку. Про це свідчить і аналіз робіт вчених різних епох [3], в яких чітко простежується взаємозв'язок розвитку економічної думки, економічних та фінансових відносин та суспільства, який свідчить, що ступінь розвитку економічних та фінансових відносин, методологія та інструментарій, який застосовується суспільством для регулювання економічних та фінансових відносин, є одним з визначних факторів розвитку країни в цілому. На кожному етапі розвитку суспільства існуючий механізм, методологія та інструментарій управління економічними та фінансовими відносинами і процесами потребує удосконалення з метою адаптації до більш високої сходинки розвитку.

Економічні відносини між суб'єктами господарювання на кожному етапі розвитку цивілізації характеризувались насиченістю та розгалуженістю взаємозв'язків між ними. Так, як описує економічна історія [3] та економічна теорія [4; 5] економічні відносини в примітивних цивілізаціях базуються на натуральному обміні, який звичайно обмежує як можливості розвитку окремих суб'єктів господарювання (на цьому етапі це були лише окремі домашні господарства), так і є стримуючим фактором розвитку суспільства (роду, племені) в цілому. У результаті розвитку суспільства, впровадження товарних, паперових, а потім і банківських грошей [4, с. 55] значно ускладнюються та розгалужуються зв'язки між окремими суб'єктами господарювання. При чому ці зв'язки віддзеркалюються у русі товарів та грошей. Якщо базуватись на кругообігу товарів та доходів [4, с. 41—47; 5, с. 13—21], то видно, як поступово відносини між базовими елементами (підприємства та домогосподарства) ускладнюються за рахунок підвищення ролі держави, застосування засобів державного регулювання ринку товарів та ринку ресурсів, появи фінансового ринку з його інфраструктурою, розвитком міжнародних зв'язків країни, тобто виходом суб'єктів господарювання на зовнішні ринки та доступом іноземних суб'єктів на вітчизняні товарний, фінансовий ринок та

ринок ресурсів. При цьому всі ці взаємозв'язки відбиваються на обсягах та структурі товарних та фінансових потоків як в межах кожного з суб'єктів господарювання, так і економіки суспільства в цілому.

Слід зазначити, що ефективність діяльності окремого суб'єкту господарювання та економіки в цілому багато в чому залежить від того на скільки ефективно здійснюється управління фінансовими потоками даного суб'єкту, що передбачає розуміння сутності, складу та напрямків руху товарних та фінансових потоків на підприємстві, як підсистемі економічної системи держави та світової економіки в цілому.

Для більш чіткого розуміння сутності фінансових потоків, природи їх виникнення, особливостей їх формування, руху, розподілу та використання необхідно дослідити розвиток складових поняття «фінансовий потік».

У роботі А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» [7, Гл. 1] зазначається ключова роль розподілу праці у розвитку суспільства та виникненню грошей та становлення фінансових відносин, але сам термі «фінанси» не застосовується. А. Сміт підкреслює, що «... багатство кожної країни, а також могутність її, ... завжди повинно знаходитись у відповідності до вартості її річного продукту, який формує фонд, за рахунок якого і сплачуються всі податки» [8, Гл.5]. Тобто в даному випадку вже іде мова про перерозподіл накопичених благ, а, відповідно, і виникає одна з основних функцій фінансів — розподільча. Саме А. Сміт сформулював основні принципи оподаткування та обґрунтував доцільність розподілу державних фінансів на загальнодержавні та місцеві. Такий підхід мав велике значення для подальшої розбудови системи державного устрою та суспільства в цілому, оскільки дозволив в подальшому обґрунтувати формування фінансових потоків між державою та окремими громадянами в процесі розподілу повноважень між бюджетами різних рівнів. Ще одним суттєвим здобутком А. Сміта, який вплинув на подальший розвиток теорії фінансів, і особливо фінансів підприємств, є поділ капіталу на основний та оборотний. При чому, автором відмічалось, що основний капітал не може приносити доходу без допомоги оборотного [3, с. 77—78].

У процесі подальшого розвитку економічних та фінансових відносин, удосконалення системи формування, розподілу та використання фінансових ресурсів на різних рівнях економіки, поглиблення торгівельних зв'язків між державами, розвитком виробництва з'являються роботи Д. Рікардо [3, с. 79—87], який вводить такі поняття як «фонд заробітної плати», «загальний фонд держави», «фонд допомоги бідним». При цьому вченим не тільки підкреслюється значущість

процесу перерозподілу благ в державі, а і досліджуються джерела та напрямки використання фінансових ресурсів, які існують у фондовій формі.

У працях Ж.-Б. Сея [2] з'являється поняття «фінанси», яке стосується грошових взаємовідносин в державі, значна увага приділяється складу та порядку формування державних витрат, причинам їх виникнення та можливим джерелам оплати.

Відаючи належне великому значенню результатів розглянутих робіт для розвитку фінансової науки, слід відзначити певну однобічність досліджень, оскільки фінанси та фінансові відносини розглядалися більшою мірою з точки зору державних фінансів. Фінансовим відносинам на мікрорівні, рівні окремих підприємств приділялась незначна увага. Останній напрямок досліджень носив виключно характер конкретних управлінських рішень, тобто зусилля розробників були спрямовані на удосконалення роботи окремого підприємства, а не на пошук закономірностей, взаємозв'язків та механізмів функціонування фінансів на даному рівні.

З розвитком виробництва та переходом суспільства на інший етап розвитку в 1936 році з'являється робота Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» [9], яка мала велике значення для розвитку як економічної теорії та теорії фінансів, так і для практичного застосування положень економічної науки на різних рівнях управління, що у свою чергу також вплинуло на розвиток економіки суспільства в цілому. Кейнсом в роботі [9] широко застосовуються такі поняття як «фінансові резерви», «фінансові відрахування», «фінансове забезпечення витрат», «резерв фінансових відрахувань». Для окреслення сфери дії економічних законів фінанси поділяються на національні та приватні, виокремлюються такі фонди як фонд капіталу, фонд накопичення заощаджень, фонд заробітної плати та фонд погашення. Необхідно підкреслити, що значна увага в роботі [9] приділяється «фінансовому сенсу», тобто автором підкреслюється, що при прийнятті фінансових рішень підприємець керується саме фінансовим сенсом, тобто доцільністю інвестицій в той чи інший напрямок. Таким чином, одним з ключових питань розробки політики управління фінансовими ресурсами на різних рівнях (державна, підприємця, приватний інвестор) є питання ефективності та розумності рішень. Слід зазначити, що виявлення відповідних закономірностей, взаємозв'язків між економічними категоріями та формулювання основних положень теорії [9] стало можливим лише в умовах відповідного розвитку економіки суспільства, економічних та фінансових відносин. Самим автором підкреслюється значний вплив рівня розвитку ринкової інфраструктури, яка була вже властива суспільству в 30-і роки ХХ сторіччя, на склад та характер

економічних та фінансових відносин в суспільстві. Так серед елементів інфраструктури фінансового ринку були присутні інститут державного бюджету, фондової та товарної біржі, банківські та небанківські кредитно-фінансові установи, приватні фінанси. Слід зазначити, що такий розвиток фінансової інфраструктури, постійне зростання рівня конкуренції, обсягів операцій на фондових та товарних біржах, вдосконалення банківських процедур та розширення номенклатури банківських послуг викликав необхідність проведення наукових досліджень щодо удосконалення системи управління фінансовими ресурсами, обґрунтування та розробки ефективної політики формування, розподілу та використання фінансових ресурсів. Це надало поштовху подальшому розвитку теорії фінансів.

При розгляді питання взаємозв'язку розвитку економічної теорії, теорії фінансів та розвитку суспільства не можна не надати належну увагу роботам К. Маркса. У своїй фундаментальній праці «Капітал» [10], він наводить та обґрунтовує взаємозв'язок між рухом товарів та рухом грошей і конкретизує базові функції грошей (міра вартості, засіб обігу, засіб платежу та засіб нагромадження). К. Маркс відмічає, що «...*безпервність руху властива лише грошам...*», а «...*в русі грошей лише виражається обіг товарів...*» [10, с. 122 (тут і надалі переклад автора)]. Ці положення зробили значний внесок в подальший розвиток фінансової теорії, оскільки окреслили динамічний характер грошових відносин, їх взаємозв'язок з обігом товарів, а також заклали основи для побудови в майбутньому самої теорії управління фінансовими потоками. Саме К. Маркс застосував вираз «...*золотий та срібний потік...*» [10, с. 151] для характеристики руху грошей у економіці. Але саме таке образне використання якнайкраще описує сам характер руху грошей — потік. Крім того, автором також зазначається, що «*у тій мірі, у якій розвивається капіталістичне виробництво та накопичення, розвиваються також конкуренція та кредит...*» [10, с. 632], відповідно розвиваються і грошові або фінансові відносини, що потребує нових методів підвищення виробництва доданої вартості, «...*яка... є утворюючим елементом накопичення*» [10, с. 630]. Тобто автором підкреслюється, що рух грошей, їх потік є необхідною умовою для розвитку економіки, а сам розвиток економіки та вдосконалення методів управління та функціонування є необхідною умовою для накопичення, тобто створення «нового капіталу» [10] та зростання добробуту.

Узагальнюючи вищевикладені положення та критичний аналіз літературних джерел, можна зробити такі висновки:

— розвиток суспільства та розвиток понятійного

апарату та інструментарію фінансів знаходиться у тісному взаємозв'язку, оскільки усі сфери життя суспільства супроводжуються певними економічними відносинами, які здебільшого носять грошовий характер;

— грошові відносини в суспільстві виникають в результаті руху благ, носять динамічний характер, який характеризується поняттями «потік» та «кругообіг», і обумовлюють накопичення певних благ у окремих економічних суб'єктів, їх розподіл та перерозподіл серед інших суб'єктів;

— розвиток економічних відносин та посилення конкуренції потребує постійного вдосконалення системи управління потоками товарів та потоками грошей, підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання задля більш інтенсивного процесу накопичення капіталу та, відповідно, переходу суспільства на нову сходинку розвитку.

Подальший розвиток економічних і фінансових відносин, ускладнення інфраструктури ринків, взаємозв'язків між економічними суб'єктами, створення та розвиток розгалужених у просторі організаційних утворень на національному та міжнародному рівнях, пришвидшення темпів зміни умов зовнішнього середовища та встановлення більш жорстких умов до часу проведення операцій поставило перед господарюючими суб'єктами проблему управління рухом фінансових ресурсів та встановлення таких економічних та фінансових відносин зі своїми контрагентами, які б відповідали сучасним вимогам. Багато дослідників в галузі фінансового менеджменту підкреслюють особливості організації бізнесу, процесів та механізмів управління фінансовими ресурсами, діяльністю підприємства на різних рівнях функціонування (регіональний, національний, міжнародний). Причому значна увага приділяється саме тому як будуть сформовані, розподілені та використані фінансові ресурси суб'єкта господарювання. Слід ураховувати те, що особливістю фінансових відносин, як це зазначалось вище, є саме те, що в результаті існування саме таких відносин виникають, розподіляються та використовуються фінансові ресурси підприємства, які є статичною категорією, тобто відображають вже результат певних управлінських рішень та руху фінансових ресурсів інших економічних суб'єктів.

Відповідно, рішення, спрямовані на управління статичними категоріями, тобто фінансовими ресурсами, в умовах швидкого розвитку економічних та фінансових відносин не в повній мірі задовольняють вимоги до динамічності управлінського процесу. Науковцями відзначається особлива важливість переходу від формування управлінських рішень, спрямованих на статичні категорії, до управління динамічними категоріями, тобто категоріями, які відображають рух.

Якщо розглядати економічні та фінансові відносини підприємства то саме управління фінансовими потоками відповідає зазначеним вище вимогам.

Згідно з теорією фінансів основними характеристиками поняття «фінанси» та «фінансовий» є грошовий характер фінансових відносин, розподільчий характер фінансових відносин, формування і використання грошових фондів [20, с. 23; 21, с. 7]. Більшість ресурсів, які використовуються підприємством у процесі своєї діяльності, проходять стадію грошової форми. Як зазначає К. Маркс у своїй праці [10, с. 122], «...рух грошей завжди являє собою один і той самий процес, в якому гроші міняються місцями з новими та новими товарами...». При цьому слід зауважити, що в якості товару можуть виступати не тільки, наприклад, сировина, машини, обладнання, а і самі грошові кошти, оскільки гроші самі є «загальний товар» [10, с. 160], які мають форму позикового капіталу і в майбутньому забезпечать кредитору процентний дохід. В цілому, процесі господарчої діяльності ресурси видозмінюються і в кінці кінців надходять до підприємства здебільшого у грошовій формі. Тобто діє формула Г-Т-Г' [10, с. 160], яка і віддзеркалює рух фінансових ресурсів підприємства.

Звичайно існують операції підприємства, які пов'язані з рухом матеріальних ресурсів (товарообмінні або бартерні операції, робота з давальницькою сировиною, інші). У відповідності до основних положень економічної теорії [4; 5] та теорії фінансів [6] усі операції, які не пов'язані з рухом фінансових ресурсів підприємства у будь-якій формі (готівкова або безготівкова), не є підставою для виникнення фінансових відносин. Також, згідно з законодавством [11, ст. 293] товарообмінна або бартерна операція передбачає наявність змішаної форми оплати (часткова оплата в натуральній формі) без залучення руху грошових коштів у готівковій або безготівковій формі. Згідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [12] до бартерних операцій дорівнюються також операції з заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця. Також, за діючими стандартами бухгалтерського обліку [13], негрошові операції, тобто отримання активів шляхом фінансової оренди, бартерні операції, придбання активів шляхом емісії акцій, не включаються до звіту про рух грошових коштів підприємства. Таким чином, бартерні операції повинні бути виключені з розгляду при встановленні складу фінансових відносин підприємства. Однак, слід зазначити, що саме зазначення можливості «...часткової оплати...» [13] та положення ст. 293 Господарського кодексу України [11], які передбачають можливість грошової доплати за товар більшої вартості, що

обмінюється на товар меншої вартості, не дають змогу повністю виключити бартерні операції зі складу фінансових відносин підприємства.

Підсумовуючи вище викладене, можна зробити висновок, що відносини підприємства з іншими суб'єктами господарювання в процесі руху та перерозподілу фінансових потоків носять грошовий характер та базуються на основних законах грошового обігу.

Розглядаючи таку характеристику, як «розподільчий характер фінансових відносин», слід зазначити, що фінансові ресурси підлягають розподілу за відповідними напрямками та видами діяльності, структурними підрозділами. Відповідно виникають і фінансові потоки, які віддзеркалюють цей рух.

Як зазначалось вище в роботах багатьох вчених (А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, К. Маркса, Дж. М. Кейнса та ін.) підкреслюється, що фінансові ресурси на різних рівнях економіки підлягають акумуляції та перерозподілу за певними напрямками. Крім того, авторами підкреслюється, що саме ефективний перерозподіл благ, в тому числі і фінансових ресурсів, та їх цільове використання забезпечує ефективний розвиток суспільства.

Якщо ж розглядати мікро-рівень, то, згідно з теорією фінансового менеджменту, в структурі управління підприємством виділяються підрозділи (центри) витрат, центри доходів (прибутку), центри інвестицій [14; 15]. При цьому, потоки перерозподіляються між цими структурними елементами для досягнення найкращого результату, тобто для забезпечення довгострокової прибуткової та надійної роботи підприємства.

Як було зазначено вище, однією з характеристик економічної категорії «фінанси» є формування та використання фінансових ресурсів у фондовій або не фондовій формі. Необхідно підкреслити, що багатьма вченими, роботи яких обумовили розвиток фінансової науки зазначалось, що гроші [3; 7; 8], капітал [2; 3], або фінансові ресурси [9] формують фонди. Так, наприклад, Д. Рікардо ще на початку XIX сторіччя писав, що існує загальний фонд держави, фонд допомоги бідним, тобто підкреслював, що фінансові ресурси накопичуються в певних фондах [3]. Дж. М. Кейнсом підкреслювалося, що фінансові ресурси формують сукупний фонд, фонд погашення, фонд амортизаційних відрахувань, фонд накопичення [9].

Згідно з діючим законодавством [11] підприємство за рахунок реальних надходжень може формувати фонди для соціального розвитку, майбутніх виплат, матеріального заохочення персоналу та інших цілей. Надходження підприємства формують сукупний фонд його фінансових ресурсів, який потім розподіляється за відповідними напрямками діяльності та елементами. При цьому фонди фінансових ре-

сурсів, які сформовані підприємством, носять цільовий характер, що обумовлює конкретні напрямки їх використання.

Таким чином, фінансові потоки в процесі руху переходячи з динамічної категорії у статично, тобто у фінансові ресурси, формують певні фонди, які в наступних періодах є джерелами формування вихідних фінансових потоків. Відповідно, фінансові ресурси, які формуються за рахунок певного джерела або розподіляються на певні потреби, характеризуються сукупними рисами, знаходяться в русі та можуть вважатись єдиним цілим, тобто потоком. Цей рух також є розподілений у часі, тобто на відміну від статичної категорії «фінансові ресурси», фінансовий потік віддзеркалює рух фінансових ресурсів у часі. Для великих підприємств з розгалуженою системою філій, регіональних підрозділів та дочірніх підприємств фінансові ресурси розподіляються у просторі, тобто фінансові ресурси рухаються між певними структурними підрозділами підприємства, утворюючи відповідні фінансові потоки.

Таким чином, у результаті систематизація розвитку теоретичних підходів до формування, розподілу та використання фінансових ресурсів та потоків у та аналізу характерних рис фінансових відносин, ресурсів та потоків:

1. Виявлено три основні етапи розвитку теорії:

— на першому етапі (кінець XVI ст. — початок XIX ст.) управління фінансовими потоками на мікрорівні зводилось до прийняття рішень по певних ситуаціях на рівні конкретного підприємства без теоретичного обґрунтування рішень, відсутні узагальнені принципи, методи та методологія управління; на макрорівні увага приділялась лише управлінню податками та багатством держави;

— на другому етапі (середина XIX ст. — середина XX ст.) фінансові потоки розглядались на макрорівні як похідні явища таких економічних категорій як «фінанси», «фінансування», «джерела фінансування», «фінансові резерви», були встановлені і обґрунтовані взаємозв'язки між цими явищами та визначений їх вплив на рівень економічного розвитку держави;

— на сучасному, третьому, етапі фінансові потоки розглядаються на макро- та мікрорівні як грошове втілення фінансових відносин між суб'єктами господарювання.

2. Встановлено, що сукупність відносин, які виникають на підприємстві при формуванні, розподілі та

використанні фінансових ресурсів, можна визначити як фінансові, а рух цих ресурсів можна трактувати як фінансовий потік.

3. Доведено, що принциповим положенням щодо побудови системи управління фінансовими потоками є трансформація підходів з управління результатами руху фінансових потоків до управління самим процесом руху фінансових потоків.

До напрямків подальших досліджень слід віднести розробку питань щодо побудови системи управління фінансовими потоками на основі управління процесом руху фінансових потоків.

Література

1. **Энгельс Ф.** Происхождение семьи, частной собственности и государства / Энгельс Ф. — М. : ОГИЗ, 1948. — 222 с.
2. **Сей Ж.-Б.** Трактат про політичну економію / Ж.-Б. Сей // URL <http://www.eur.ru>.
3. **История** экономических учений / под ред. Н. К. Каратева. — М. : Соцэкгиз, 1963. — 550 с.
4. **Самуельсон П.** Економіка / П. Самуельсон. — Львів : Світ, 1993. — 494 с.
5. **Долан Э. Дж.** Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан и др. [пер. с англ. В. Лукашевича и др. ; под общ. ред. В. Лукашевича]. — Л., 1991. — 448 с.
6. **Василик О. Д.** Теорія фінансів : Підруч. / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — 416 с.
7. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов, К.1 / А. Смит // URL <http://www.eur.ru>.
8. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов, К.2 / А. Смит // URL <http://www.eur.ru>.
9. **Кейнс Дж. М.** Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // URL <http://www.eur.ru>.
10. **Маркс К.** Капитал. Критика политической экономии. Т.1. / К. Маркс [пер. с нем. И. И. Степанова-Скворцова]. — М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1950. — 794 с.
11. **Господарський** кодекс України // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 18, № 19—20, № 21—22.
12. **Закон** України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Відомості Верховної Ради. — 1995. — № 4 зі змінами та доп.
13. **Положення** (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів» // Бібліотека «Все про бухгалтерський облік. Нормативні документи», № 1.
14. **Бланк И.** Управление использованием капитала / И. Бланк. — К. : Ника-Центр, 2000. — 656 с.
15. **Хан Д.** Планирование и контроль: концепция контроллинга / Д. Хан. — М. : Финансы и статистика, 1997. — 586 с.